

Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of Marmara Social Research

Sayı 3, Aralık 2012

ERKEN DEVİR TÜRK SANATININ KAYNAKLARI

Yrd. Doç. Dr. Ayşegül DEMİRBULAK*

ÖZET

Fransız Estetik tarihinin önemli ismi Taine'nin, herhangi bir ulusun veya sanatçının yaratmış olduğu eserlerini; kavmin, iklimin, çevresel ve tarihsel hal ve koşulların, dinsel inançların ürünü saydığı (Sena, 1972, s.57) tezi çalışmanın hareket noktasıdır.

Makalede Türklerin soy ve topluluk özellikleri ile yaşadıkları coğrafi ortamlar neticesinde şekillenen sanat ve kültürleri irdelenmiştir. Soy özelliklerinde; fiziksel görünüşleri ve tarihte kendilerinden bahsedilirken onlara atfedilen tanımlar anlatılmıştır. Topluluk karakterlerinde; gelenekleri, aile yapıları ve diğ er topluluklarla kurdukları ilişkilerdeki tavırlarından söz edilmiştir. En çok önem verilen coğrafi çevrede ise; Proto Türklerden itibaren görüldükleri ve yurt kurdukları bölgeler verilmiştir. Bozkır hayatının sanat ürünlerindeki izleri, bazı motif ve figürler ve Hun, Göktürk, Uygur sanatı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sanatı, kültürü

JEL Kodu: Z0

SOURCES OF EARLY ERA TURKISH ART

ABSTRACT

The departure point for the study is the thesis of the prominent name of French aesthetics history, Taine, who claims that the artworks created by either an artist or a nation are products of folk, climate, environmental and historical circumstances and religious belief.

The Turks' racial and communal characteristics, and their art and culture formed by the geography is examined in the article. In the chapter about racial characteristics, the Turks' physical appearance and the definitions used by others to describe them are explained. In the chapter about communal characteristics, the traditions, the family structure and the behaviour in communicating to other communities. In the most emphasized geographical region, the settlement areas since the Proto-Turks were mentioned. The impression of the step life on art products, some motifs as well as Hun, Göktürk and Uyghur art is reviewed through the article.

Keywords: Turkish Art, culture

JEL Code: Z0

* Marmara Üniversitesi S.B.M.Y.O

GİRİŐ

Kültür değerlerinin ve paralelinde sanatın doğuşunda rol alan çok sayıda etmen vardır. Bunların arasında üç faktör, değişime uğrama, kendi içinde çoğalma ve/veya yeni olgular özellikleri sebebiyle önemlidir:

1. İnsan Unsuru (soy, fiziki özellikler)
2. Topluluk (topluluk karakteri, ananeler)
3. Coğrafi Çevre (topoğrafya, iklim, toprak, fauna ve flora özellikleri)

1. İnsan Unsuru: İnsan unsuru dendiği zaman, milletleri birbirinden ayıran soy (genetik) faktörü akla gelmektedir. Soylar, kanbağı ile bağlı olan en küçük içtimai birliklerdir. Türk toplulukları içinde oba, oğuş, urug, budun adını alan soylar, boyları oluşturur. (Kafesoğlu, 2003, s.25-26) Türklerin soy ve fizik özellikleri genel hatları ile şöyledir: Türklük üç büyük ırk ailesi olan Europid, Mongoloid ve Megrid arasındaki Europid ırkına mensuptur. (Razonyi, 1971, s.7) Türklerde Mongoloid ırkın ancak silik izleri sezilmektedir. Göz yarığı nispeten dar ve küçük olmakla birlikte Mongoloid perdeler yoktur. Burun düzdür veya kısa gaga burun şeklinde küçüktür. Kafatası yuvarlak, 84-85 cm. dir. Alın oldukça yüksek, yumru ve geniştir. Yüz genellikle geniş ve yassıdır. Ten beyaz, saçlar siyah ve dalgalıdır. Bıyık ve sakallar siyah ve seyrek. Erkeklerde ortalama boy 1.66-1.67 cm. dir. Kadın ve erkekler hareketli, sağlam vücut yapılarına sahiptir. Şişmanlamaya eğilimlidir. Rus antropologların tespitlerine göre; Türk ırkı brakisefal, savaşçı, beyaz Andronovo insanıdır. (Gülensoy, 1994, s.123-124)

Orta Asya'da Türk tipinin nasıl olduğu konusu, Orta ve İç Asya sanatlarından ne kadarının Türk sanatına girdiğini saptama açısından da önemlidir. Orta ve İç Asya'da Türklerin de içerisinde yer aldığı birkaç insan tipi ayırt edilir. Mongoloid tipin dışında – bu tipe özellikle doğu ve kuzey bölgelerde yaşıyan Türkler girmektedir – bugünkü Avrupalılara benzeyen, uzun başlı (dolikosefal), beyaz tenli, geniş yüzlü olan bir insan tipi de yer alır. Ayrıca günümüz İranlıları hatırlatan kısa boylu, badem gözlü, iri gaga burunlu, tüylü vücutlu, kıvrıkcık sakallı ve siyah saçlı insanlar da vardır.

Türklerin çok bilinen esmer tenli olanları yanında, buğday tenli, sarışın ve yeşil-mavi gözlü olanlarına da rastlanır. (Çoruhlu, 1998, s.13-14) Eski Türklerde erkeklerin uzun saçlı olması Türklerin özelliklerindedir. Saçlar, ancak yas tutmak ya da Çin hizmetine girmek sebebi ile kestirilir (Türk karakterinde yas tutulmasını gerektiren atanın ölümü kadar önemli bir nedendir kanımızca). Kimi Türk boylarında saçlar uzun bırakılmış, başların tepe kısmı da

traş edilmiştir. Hun tarzı olarak kabul edilebilecek bu traş, Avarlar ve Bulgarlar arasında da yaygındır.

Belirli karakteristikler gösteren insanların ortak ismi olan Türk; Çinliler tarafından “T-ke” şeklinde ifade edilmiştir. P.Pelliot’un “Trkt”, R.Clauson’un “Trk” kelimelerini bulmuş olmalarının Göktürk Anıtları’nda da “Trk” imlasına rastlanmıştır. Trk, tremek fiilinden “türemiş, var olmuş” gibi görünüyor ise de Uygur ağında g, kuvvet, kudret anlamındadır. Türk’un “treli, nizamlı, düzenli” karşılığı olduğu da ileri sürülmektedir. Kaşgarlı Mahmud’un yaşadığı dönemde (XI. yy.) Türk, “olgunluk, kema” demektir. (Baykara, 2001. s.15)

2. Topluluk: Aynı soy özelliklerine sahip insanlar biraraya gelerek topluluklar oluştururlar. Bu toplulukların ortak bir karakterde birleşmesi de kaçınılmazdır. Kültürlerin doğup gelişmesinde temel unsurlardan biri olan topluluk, varolduğu sürece çok sayıda kültürle karşılaşır ve çeşitli kültür evreleri geçirir. Topluluğun kendi içindeki devinimi ve diğer topluluklarla kurduğu ilişkiler, görgü, pratik, görüş ve duygu alışverişini beraberinde getirir. İlişkiler sonucu yeni değerler oluşur. Tanışılan yeni değerler tahlil edilir, topluluk karakterine uymayanlar elenirken, zenginlik katacak ögeler benimsenir, korunur ve gelecek nesillere aktarılmak üzere işelleştirilir. Mevcut değerlere katılan yeniliklerle gelişme sağlanır. Bu anlamda Türklerin farklı ve yeni olana gösterdikleri yakın ilgi ve uyum kabiliyetleri bilinmektedir. Ancak řu gerçek gözden kaçınılmamalıdır: Türk toplulukları henüz bir boy leğindeyken de cihan hakimiyetindeyken de “yeni olanı” değiştirmeden ve ona kendi yorumunu getirmeden bünyelerine katmamışlardır.

Asya’nın geniş topraklarında sürekli hareket halinde yaşayan Türk toplulukları, kaçınılmaz olarak çeşitli soydan, dilden ve inanıştan insanla ilişki kurmuşlardır. Söz konusu topluluklarla hem ticaret yapmışlar hem de mücadele etmişlerdir. Evlilik yoluyla da ilişki kurmuşlardır. İpek yolu üzerinde Çin ve İnan’la birlikte söz sahibi olan Türkler, İpek yolu ticaretinde alıcı durumundaki Bizans’a da hiç yabancı değildir. Dinamizm ve diğer kültürlerle bağlantı kurma konusundaki esneklik Türklerin topluluk özelliklerindedir.

Türk toplumunun farklı kültürlere gösterdikleri anlayışı ve konukseverliği öven batılı misyonerlerce yazılmış kaynaklar vardır. (Roux, 2002, s.27) Divan-ı Lugat it Türk’teki “Uma gelse kut gelir.” (Konuk gelirse kut da gelir.) Türklerin konukseverliğine işaret eden sayısız deyişlerden biridir. (Akpınar, 1999, s.117) Türk topluluklarını tanımlayan hoşgörü, konukseverlik, yeniliğe açık olma gibi özelliklerin yanında aileye verdikleri önem de dikkat

çekicidir. Türk toplumu kendine özgü bir aile sistemi oluşturmuştur. Kadın, ana olarak da eş olarak da değerlidir. Kadının yurt içinde bir yeri vardır ve yerini bilir. Baba emirler verirken ana, öğütlerde bulunur. (Roux, 2001, s.273) Türklerde küçükler, büyüklere saygı duyarlar. Veraset, babadan oğula geçer. Ancak konu tahta geçmek olduğunda liyakat esas alınır. (Ögel, 2001, C.I., s.14) Çünkü devlet esastır ve yönetici, milletini gözetmek zorundadır. Karabalsagun'daki Uygur yazıtında Kutluğ Bilge Han için yazılanlar Türk toplumunun bu konudaki özelliklerini gösterir niteliktedir: "... Küçüklüğünden ta ölümüne kadar görülmemiş ve duyulmamış bir savaşçı olduğundan, Kağan olarak ülkeyi idare ederken her alanda üstün başarı göstermiş. Otağında oturarak yaptığı planlarla binlerce kilometre uzaklıktaki savaşları kazanmış. Esirgeyici, koruyucu, kendi milletinin hakkını her zaman koruyan, yalnız Uygur ülkesi için değil, dünya düzeni için bile kanunlar yapan Kağan imiş."

Erken dönem Türk topluluklarının en önemli özelliklerinden biri de töredir. Türk töresi bir tür Türk örf hukukudur. Türklerin benliklerine kadar sinmiş olan örf ve hukuk kuralları toplumu yaşatan ve yöneten tek yoldur. Eski Türklerin "İl gider, töre kalır" sözü günümüzde dahi geçerliliğini korumaktadır. Andığımız atasözü Divan-ı Lugat-it Türk'de "İl kalır, törü kalmas" şeklinde yer almaktadır. (Oy, 1986/2, s.357-365)

3. Coğrafi Çevre: Kültür değerlerinin ve sanatın oluşması üzerindeki coğrafi çevre etkisi – söz konusu Türkler olduğunda – kapsadığı çok geniş alanlar ve süre dolayısıyla ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır.

Yaşanılan bölgenin iklimi, faunası, florası, yeryüzü şekilleri, yeraltı kaynakları, bitki örtüsü, toprak cinsi, su kaynakları kısacası hayat şartları topluluğun yerleşim ve göç hareketlerini, geçim yollarını, iktisadi faaliyetlerini, günlük yaşantılarını, hukukunu, dinini, kültür sanatını doğrudan etkiler.

Türkler çok çetin şartlara sahip bir coğrafyada doğmuşlardır. O. Menghin, taş devrinden itibaren insanlığın kültür tarihi üzerine yaptığı araştırmalarda oniki çevre saptamıştır. Bu çevrelerden biri çobanlık (pastoral) dır. Bunun ikinci safhasında at besleme (cavalier) bulunur. Savaşçı-çoban kültür çevresi bozkırlarda yerini bulmuştur. Bu çevrenin merkezi Avrasya bozkırlarıdır. Türklerin tarih sahnesine çıkıp izlerinin takip edilebildiği coğrafya burasıdır. Menghin, hareket noktasının Altay-Ural Dağları arası olduğunu, çevreye özgü kültür unsurlarının buradan yayıldığını savunur. İlk Türklerin göçlerden önce oturduğu topraklar, bu konuyu araştıran Batılı bilginlerin kendi ilim dalları açısından çalışmaları ve sonuca varmaları sebebiyle değişiklikler gösterir. Tarihçiler, sanat tarihçileri, kültür tarihçileri, dil bilimciler belirli ve dar bir alanı işaret edememişlerdir. Yine de Altay-Ural

dağları arasını, Hazar Denizi'nin kuzey-doğu bozkırlarını, Minusinsk Bölgesi'ni Türklerin anayurdu olarak kabul etmek mümkündür. Geniş bir coğrafyaya yayılmaları ve kültürlerini uzaklara taşımaları bölgenin tayinini güçleştirmiştir. Bahsi geçen bölgeler yüksek rakımlı (500-1000 m.) bol otlakları olan besiciliğe elverişli yaylalardır. (Kafesoğlu, 2003, s.49)

Türk kültür ve sanatının doğduğu ve geliştiği Orta ve İç Asya, bozkır ikliminin hakim olduğu çok yüksek sıradağlarla, bu dağlar arasında yer alan havzalar, ovalar, platolar ve çöllerin oluşturduğu zorlu doğa koşullarına sahiptir. Buzullar, geniş toprakların sular altında kaldığı dönemler, kuraklıklar Orta Asyalı'nın avlanma yöntemlerine, barınaklarına, giyimlerine, beslenmelerine doğrudan etki etmiştir.

Bozkır insanı, kalabalık sürülerini kışın ayrı yazın ayrı mesafelere götürmek, otlakları ve sürüleri silahla muhafaza etmek, hayvanların barınması, hastalıklardan korunması ve /veya kurtulması için onları tanımak ve tedavi etmek, otlak ve kaynakları ortaklaşa kullanabilmek için diğer sürü sahipleri ile anlaşmalar yapmak, doğabilecek anlaşmazlıklarda güçlü olmak için sağlam bir örgüt kurmak kısacası dinamik bir yaşam sürmek zorundadır.

Kültür Evreleri:

Türk Sanatı'nın Orta ve İç Asya'da doğuşunu hazırlayan en önemli kültür devreleri neolitik devirde başlar. Bu dönem toplayıcılık evresinden üretime geçildiği dönemdir. M.Ö. 4000-2000 yıllarından itibaren bozkırlarda göçebe-çoban toplumlar ortaya çıkar.

Kalkolitik devirde (M.Ö. 2000-1500) Türk topluluklarının Gök-Yer-Su inançları ve kozmolojisinin temelleri atılmış olmalıdır. Özellikle kurganlar, dikilitaşlar, çadır-kaya resimleri, madeni eserler, dokumalar ve Türk hayvan üslubu kaynakları oluşmaya başlamıştır.

Minusinsk, Altaylar, Kazakistan ve Uralları kapsayan geniş bölgede Andronovo kültürü (M.Ö. 2000-1500) metalurji unsuru açısından Türk Sanat Tarihi için önemlidir. Bakır, demir, kalay ve altın çeşitli eşyalarda ve özellikle sanat eserlerinde kullanılmıştır. Koyun, sığır, at yetiştiriciliğinin yaygın olduğu Andronovo kültüründe mezarlar kurgan şeklindedir.

Hun, Göktürk ve Uygur:

Kalkolitik devri takip eden bronz çağında köy yerleşmelerinin yanında protoşehir yerleşmeleri de görülür. Geç bronz çağından itibaren bozkır kültürünün yerleşim yerleri ve mezarları çoğalmaya başlar. (Çoruhlu, 1998, s.38) İç Asya'da Büyük Hun Devleti varlığını duyurur. Hunlardan söz eden ilk yazılı kaynak Çin'in Han Sülalesi'nin tarihinde yer alır. Hun Sanatı M.Ö. 244-M.S. 216 tarihleri arasında yaratılan sanat eserlerini kapsar. Hun Sanatı dendiğinde madeni eserler, dokumalar ve kazılarda ortaya çıkarılmış arkeolojik malzemeler

akla gelir. Çadırlar, kurganlar ve yavaş yavaş ortaya çıkan mimari ögeler, sonraki Türk mimarisinin kaynaklarıdır. Türklerin lme dair inanışları mezar yapılarının çok erken dönemlerde oluşmasını sağlamıştır. Mezar yapıları olan kurganların döşemesi kalas veya ağaç kütüklerinden yapılmıştır. Genellikle başı doğuya çevrilmiş ölünün her türlü eşyası yanındadır. Hun devrine veya Hunların atalarına ait kurganlar, İslam sonrası Türk sanatında anıtsal mimari özelliği gösteren türbe ve kümbetlerin kaynaklarıdır. (Diyarbakırlı, 1972, s.94-95)

adır (y), bütün Türk topluluklarının kullandığı barınaktır. Özellikle bozkır bölgesinde hayvancılıkla geçinen, yaylak ve kışlak mevsimleri olan, göçebe veya yarı yerleşik Türklerde günümüzde de kullanılmaktadır. Kazılar sonucu ortaya çıkarılmış çadır kalıntıları veya kaya resimlerinde tasvir edilmiş kubbe çatılı çadır resimleri vardır. Bu formlar, İslam sonrası Türk Mimarisi'nde yaşamaya devam etmiştir.

Kaya resimleri sanatsal özellikler göstermekten uzaktır. Erken dönemlere tarihlenen resimlerde av ve hayvan mücadele sahnelerinin prototipleri görülmektedir. Süvari tasvirleri, savaşan insanlar, başları maskeli bazen kuyrukları düğümlü atlar, kurt, geyik, dağ keçisi gibi sembolik ve mitolojik anlamlara sahip hayvanlar, damgalar, yazıyı andıran işaretler, dört yn çizimleri de kaya resimlerinin konusudurlar. (Güney Özbekistan'da Zaraut Kaman Mağarası, Doğu Pamirler'de Sakta Mağarası, Yenisey kaya resimleri, Tagar ve Taştık kaya resimleri)

Dokumalar söz konusu olduğunda, kurganlardan çıkarılmış olan eyer örtüleri, keçe yaygılar, çizmeler, çoraplar, başlıklar, i gömlekleri ve halının bilinen en eski tarihli örneğinden bahsetmek gerekir. (Çoruhlu, 1993, s.120-121) Hun Sanatı'nın doğa koşullarının yardımı ile bozulmadan günümüze gelen bu nadide rneği, Pazırık halısı Türk Sanatı tarihi içinde ayrıcalıklı yere sahiptir. Osmanlı döneminde de günümüzde de Türk halıcılığı adından en çok söz ettiren el sanatıdır. Batı resim sanatında kompozisyonun önemli bir ögesi olarak yıllarca çizilmiştir.

Türk maden sanatından günümüze gelenler altın, gümüş, demir, tunç ve bunların alaşımından yapılmış objelerdir. Plakalar, günlük kullanım eşyaları, silahlar, at koşum takımlarının madeni kısımları, takılar, tören kazanları, sancak alemleri, çadır tepelikleri çeşitli maden yapım ve süsleme tekniklerinin uygulandığı eşyalardır. Bir çoğunda arslan, kaplan, geyik, at gibi hayvanlar ve hayvan mücadele sahneleri yer almaktadır.

Ahşap işçiliğinde de ağaç heykelcikler ve at koşum takımları yine hayvanların konu edildiği tasvirlerle süslüdür.

Hayvancılığın hayatlarındaki yeri bozkır halklarının imgelerinde hayvanlarla ilgili özel ve güçlü figürler yaratmıştır. Sürüleri ve av hayvanları bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır.

(Roux, 2001, s.53) Ekonomilerinin ve sosyal hayatlarının olmazsa olmaz unsuru olan hayvanlar, bu sebeptendir ki bu halkların inanışlarında, törenlerinde ve sanat ürünlerinde başrolde-dir.

İlk defa Türk adıyla kurulan Göktürk Devleti, Türk sanatına sağlam bir kimlik kazandırmıştır. Göktürklerde kurgan ve çadır geleneği devam etmekte iken Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Mezar Anıtları da mimari gelişmenin örnekleri olmuştur. Anıtlarda yer alan heykeller, barklar, sunaklar ve yazıtlar bir mezar külliyesi şeklinde-dir. (Ergin, 2009, s.17) Gök ve Yer'in, evrenin, uzun ömrün, kuzeyin ve Budist tanrıların sembolü olan kaplumbağa, Göktürk kağanlılık damgası olan dağ keçisi, öldürülen düşmanlara işaret eden balballar, koruyucu özelliği olduğuna inanılan masklar, güç ve kuvvet sembolü aslan, kabartma ejderhalar mezar anıtlarının çeşitli bölümlerinde yer almışlardır. Kullanılan malzemeler ve yerleştirilen objeler iklimin, coğrafyanın ve inançların sanatın oluşmasında ne denli önemli olduğunu vurgular. Göktürklerdeki balbal motifi heykel formundaki taşlardır. Osmanlı döneminde menzil taşı dikme geleneği olduğunu görürüz. Bunlar da padişahın attıkları okun katettiği mesafeyi gösteren taşlardır. Buradan hareketle taş dikme adetinin yüzlerce yıl sonra – değişim geçirerek de olsa – yaşatıldığını düşünebiliriz.

Erken dönem Türk Sanatı eserlerinin Uygurlara ait olan örnekleri gelişmiş bir estetik anlayışı temsil eder. Uygur döneminden günümüze gelebilmiş eserlerin çeşit zenginliği dikkat çeken bir özelliktir. Türk mimarlık sanatında sonraki dönemlerde varlığını sürdürece-k ve Osmanlı Sanatı'nda en olgun noktayı koyacak olan kubbe, Uygurlardan kalan yapı kalıntılarından karşımıza çıkmaktadır. Köşeli yapıdan kubbeye geçiş ögesi olan Türk üçgeninin ilk örneğine de yine Uygur yapılarında rastlıyoruz.

Yine Uygur kültürüne ait yalın formlu heykelcik ve masklar (Kızıl'daki diz çökmüş oturan erkek, Sorçuk'daki fil başı ve at başı) (Yücel,2000 ,s.90) Uygur fresklerindeki detaycı ve portre kaygısı güden tasvirler (Sorçuk kadın ve erkek Uygur vakıfçıları, prens ve prensesler, Bezeklik Uygur vakıfçıları) yüzlerce yıl varlığının korumuş Osmanlı minyatür sanatına yön, konu ve tipoloji veren ilk örneklerdir. Sözü edilen eserlerdeki ortak payda sadelik ve gerçekliktir ki İslam ülkeleri arasında Osmanlı minyatür sanatının ayırt edici özelliği de yalın çizgileri ve realist anlatımıdır. Türk Sanat Tarihi'ndeki ay yüzlü, badem gözlü ve zülüflü Uygur tipleri, yüzyıllarca minyatürlerde yaşayacak olmaları bakımından önemlidir. Uygur minyatür sanatının başlangıcı olan Maniheist kitap resimlerindeki kıvrık-dallar, müzikli eğlence sahneleri, Uygur katip ve rahipleri Türk-İslam minyatür sanatının kaynaklarıdır. (Altun, 1988, s.7) Uygurların kıvrık-dal tezniyatı Türk-İslam çinilerindeki bitkisel motiflerin ilk örneğidir. Uygur resim sanatında ellerinde çiçek tutan

figürler, Osmanlı minyatüründe özellikle padişah portrelerinde repertuara mendilin de eklenmesi ile birlikte yaşamaya devam etmiştir.

Hun, Göktürk ve Uygurları işlediğimiz çalışmada, üç Türk Devleti'nin de bozkır hayatından etkilendiklerini, sanatlarını şekillendiren olgunun bozkır hayatı olduğunu saptadık. Öyle ki zamanın hesaplaması dahi bozkır coğrafyası ile paralellikler göstermiştir. (Oniki hayvanlı Türk takvimi)

Eski Türklerde sürekli işlenmiş ve Osmanlı sanatında da doğrudan ya da dolaylı olarak kullanılmış, sembolizme işaret eden bazı motif ve figürleri hatırlayabiliriz.

Erken Devir Türk Sanatındaki Coğrafi evreye İşaret Eden Bazı Motifler:

Kuşlar: Türklerin kendilerine mahsus avcı kuşları ve doğancılık geleneği vardır.

Sunkhur: Kırgız illerinde yetişen ve ak cinsi çok makbul olan bir kuştur. Hem kuş hem tavşan hem de karaca avlar.

Laçın: şahinin karşılığıdır. Kutadgu Bilig'de alplik sembolüdür. Osmanlıların mensup olduğu Kayı Boyu'nun ongunudur.

Karakuş (Hint masallarındaki Garuda): Göktürk ve Uygur devirlerinde Türk mitoloji ve sanatında çok görülür. Uygurlarda ocuk kaçırırken veya göğe yükselmek için binek olarak kullanılırken tasvir edilir.

Tuğrıl: Dört ayaklı hayvanları avlayabildiği gibi bir vuruşta çok sayıda kuřu yere dūřürür. Hükümdarlara ait avcı kuşların en değerlisidir. Ođuz hükümdarlarının tugragı (tuğrası) tuğrıl şeklinindedir. (Selçuklu ve Osmanlı Devletleri'nin kurucuları Tuğrıl ve Ertuğrıl'dır.)

Proto Türklerin avcı kuş yetiştiriciliğine ve ava verdiği önemi Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk Devletlerinde olduğu kadar, Anadolu Selçuklularında ve Osmanlılarda da görmekteyiz. Selçuklu inileri (Selçuklu Devleti'nin arması çift başlı kartaldır) ve Osmanlı minyatürleri bu konuyu işleyen çok sayıda örneği barındırmaktadır. Ancak kuşlar başta olmak üzere yırtıcı hayvan figürleri eski natüralist formunu kaybetmiştir. Bol kıvrımlı hayvan tasvirleri ve figüratif eğilimler, yazı, bitkisel formlar ve geometrik şekillerle yer değiştirmişlerdir. Nihayetinde Osmanlı sanatında bitkisel motifler, geometrik kompozisyonlar binlerce çeşitlenme yapma imkanı bulmuştur. (Mülayim, 1999, s.208-209)

Dağlar: Yerin direği, dünyanın merkezi olarak görülen dağlar; sivri, tepesi oyuk, üstünde göl olan ya da tek bir ağaca sahip şekillerle tasvir edilmiştir.

Kutsal oldukları kabul edilen dağlar kitaplı dinlerin doğuşuyla birlikte yer değiştirmişlerdir. Hz. Musa'nın Sina Dağı, Hz. İsa'nın Zeytinlik Dağı ve Hz. Muhammed'in Hira Dağı örnekleri, eski inanışların yeni olana uygulanmasıdır. (Candan, 2002, s.169)

Dağ motifi, Türk halı ve kilimlerinde üçgen şeklinde bir simge halini almıştır. Osmanlı Dönemi'nde Nahl-ı surlar sultanların düğününde ve şehzadelerin sünnet törenlerinde görülürler. Dağ ve ağaç formunda yüksek ve altın gibi parlak haldedirler. (Esin, 2004, s.169-180) Osmanlı minyatürlerinde özellikle av sahnelerinde karşımıza çıkan dağ ve tepeler ağaçlarla birlikte tasvir edilmişlerdir ve hikayeyi kuşatıp çevreleyen özelliktedir.

Ağaç: Her yıl kuruyup her yıl yeşillenen ağaç, ölüm ve tekrar dirilişle ilgili güçlü bir semboldür. Göçebe hayvan yetiştiricileri ve yerleşikler kayın, ardıç, mersin, dağ servisi ve çınarı, çok eski ve büyük ağaçları kutlu sayarlar. Kaba ağaç denilen yaşlı ve büyük ağaçlar soy kütüğünün sembolüdür. Türklere göre “oğul ve kardeş kaba ağacının dalı ve budağıdır”. Soyun köklü, büyük ve eski olduğunu gösterir. (Ögel, 2002, s.484)

Ardıç: Ardıç ağacı, eski Uygur yazılarından Kaşgarlı Mahmud'un eserine oradan da Anadolu'ya kadar gelir. Ardıçlı mezarlar Orta Asya ile Anadolu'da çok önemli yer tutarlar.

Kavak: Çabuk boy atmaları ve uzun boyları sebebiyle göğün direği olarak adlandırılırdı. Eski Türklere temir terek (demir direk), bay terek (ulu kavak) isimleriyle saygı gören kavak ağacı, Orta Asya Türkleri tarafından Anadolu'ya da getirilmiştir.

Çam: Kuzey Türk destanlarında çam önemli bir yer tutmuştur. Çünkü bölgede en yaygın olan ağaç çamdır. Altay destanlarında dünya ağacı veya gök direğidir. Kayın ve Kavak, daha güney bölgelerin Türk mitolojisinde dünya ağacıdır.

Kayın: Kayın ağacının Türk masalları ve mitolojisindeki yeri ayrı bir öneme sahiptir. Eski Türk dualarında kutluk (mübarek) ve ıduk (mukaddes) olarak tanumlanır. Altın yaprakları, geniş gölgesi ve derin kökleri olan, altında kurbanlar verilen bir ağaçtır. (Ögel, 2002, s.474-484)

Osmanlı Döneminde özellikle servi ve badem ağaçları minyatür, çini ve dokuma sanatlarında yer bulmuştur. Eski inanç sistemindeki dünya ağacı, Türk İslam Sanatı'nda hayat ağacı varyasyonları ile devam eder. Bunların bazılarında cennet meyvesi, bereket simgesi narlar görünür. Bazı örneklerde ağacın iki yanında kuşlar yer alır. Osmanlı dönemi öncesi kuvvet ve kudretin simgesi çift başlı kartal ağacın tepesinde yer alır. İslam'da zeytin, incir, hurma ve nar kutsal ağaçlardır. (And, 1998, s.30)

SONUÇ

Soy özellikleri, toplum karakteri, yaşanılan coğrafya (iklim, toprak şartları, hammadde kaynakları v.b.) toplulukların kùltür ve sanatlarını doğuran ve şekillendiren en önemli etmenlerdir. Bahsi edilen şartlar insanların geçim yollarını, hayat biçimlerini, inançlarını, geleneklerini, diğer insanlarla ilişkilerini hatta ilişki kurma yöntemlerini doğrudan etkiler.

Aynı toprağa bağlı kalmış, dış etkilere kapalı ya da kendisiyle aynı kùltür düzeyindeki topluluklarla ilişki kurmuş statik toplumların kùltür-sanatı ve bunların kaynakları dar bir başlık altında toplanabilir. Ancak Asya kıtasının hemen her toprağında bulunan, yurt kuran ve çok sayıda devlet oluşumlarına sahip olan Türkleri konu alan çalışmalar perspektiflerini geniş tutmak zorundadırlar.

Türklerin sahip olduğu soy ve topluluk özellikleri ve bozkırın sunduğu hayat şartları, tarihleri boyunca süregelen mücadeleler, sürekli hareket halinde olmanın doğal sonucu olarak ilişki kurulan diğer devletler, karşılaşılan yabancı inanç sistemleri, yerleşilen her yeni toprağın getirdiği malzemeler ve bu topraklarda önceden varolan kùltürlerin etkileri gibi çok sayıda etken, Türk Sanat ve Kùltürünü belirli bir çerçeveye oturtulamayacak kadar devingen ve zengin kılmıştır. Tarihte görüldükleri andan itibaren hayatlarını at üzerinde geçiren ve geniş Asya topraklarında kısa sürede kavimler halinde yer değiştirebilen Türk boyları, hareket kabiliyetleri sonucunda İç ve Orta Asya'da tarihin etkili karakterlerinden olmuşlardır.

Türklerin İslam öncesi kùltür ve sanatını ele alan çalışma, doğal olarak geniş Asya kıtasının İç ve Orta bölgelerini kapsamaktadır. Soy, topluluk ve fiziki şartların büyük değişimler geçirmediği ve bütün özelliklerin muhafaza edildiği bir dönem söz konusudur.

Erken dönem Türk Sanatı'nın karakteristiği; ilk müslüman Türk Devleti'nin kurulmasıyla başlayan ve Osmanlı imparatorluğu ile zirve yapan Türk-İslam terminolojisinde – çalışmada da örneklerini verdiğimiz gibi –uzun zaman yaşatılmıştır. Batılılaşma ve ardılı Çağdaş Sanat dönemi “Asya izlerini” silmiştir.

KAYNAKÇA

1. Akpınar, Turgut, Türklerin Din ve Hukuk Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 1999
2. Altun, Ara, Orta Çağ Türk Mimarisinin Anahatları için bir Özet, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1988,
3. And, Metin, Osmanlı-İslam Mitologyası, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1998
4. Baykara, Tuncer, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, AKM Yayınları, İstanbul 2001
5. Candan, Ergun, Türklerin Kültür Kükenleri, Sınırötesi Yayınları, İstanbul 2002
6. Çoruhlu, Yaşar, Türk Sanatının ABC'si, Kabalcı Kitabevi, İstanbul 1998
_____, "İslamiyetten Önceki Türk Sanatı'nda Hayvan Mücadele Sahneleri", Güner İnal'a Armağan, Hacettepe Üni. Ede. Fak., Ankara 1993
7. Diyarbakirli, Nejat, Hun Sanatı, İstanbul 1972
8. Ergin, Muharrem, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 42.Baskı 2009
9. Esin, Emel, Türk Sanatında İkonografik Motifler, Kabalcı Kitabevi, İstanbul 2004
10. Gülensoy, Baybars, "Kaya Duvar Resimleri Fresk ve Balballarda Eski Türk Tipi Figürleri", Türk Dünyası Araştırmaları, s.91, İstanbul 1994
11. Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003
12. Mülayim, Selçuk, Değişimin Tanıkları, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999
13. Oy, Aydın, "Anane, Gelenek, Görenek, Adet, Örf ve Töre Kavramları Üzerine Görüşler", Türk Folkloru Belleten, 1986/2
14. Ögel, Bahattin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, M.E.B., C.I,C.II, İstanbul 2001
_____, Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002
15. Razonyi, Lasalo, Tarihte Türklük, Ankara, 1971
16. Roux, Jean Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002
_____, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001
_____, Altay Türklerinde Ölüm, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999
17. Sena, Cemil, Estetik, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972
18. Yücel, Erdem, İslam Öncesi Türk Sanatı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000